

Het plezier van alles wat mag

Van Adam Phillips verscheen eveneens bij
Ambo|Anthos uitgevers

In onbalans. Over de psychoanalyse en een evenwichtig leven
Het ongeleefde leven. Over de zin van alles wat niet kan
Freud. De geboorte van de psychoanalyticus

Adam Phillips

Het plezier van
alles wat mag

Vertaald door
Patty Adelaar

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 3368 2

© 2015 Adam Phillips

© 2016 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,
Amsterdam en Patty Adelaar

Oorspronkelijke titel *Unforbidden Pleasures*

Oorspronkelijke uitgever Hamish Hamilton

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Marek Mnich / Getty Images

Foto auteur © Eamonn McCabe

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Judith

Definiëren – is wantrouwen.

Laurence Sterne, *Het leven en de opvattingen van de Heer
Tristram Shandy*

Dit heeft mij de grootste moeite gekost en kost mij nog
steeds de grootste moeite: in te zien dat er onnoemelijk veel
meer aan gelegen is hoe de dingen heten dan wat ze zijn.

Friedrich Nietzsche, *De vrolijke wetenschap*

Ik leed
Onder een vreselijke kater
Van geloof.

Olena Kalytiak Davis, 'It was a Coffin That Sang'

Een kind wil – deels – ook altijd gespeend worden.

Edna O'Shaughnessy, 'The Absent Object'

Inhoud

De wet bepalen	11
De listen van gehoorzaamheid	59
Tegen zelfkritiek	97
Niet-verboden genoegens	137
Het leven zelf	181
Coda	215
Dankwoord	221
Verantwoording citaten	223

De wet bepalen

We lijken ons nooit af te vragen: Waarom weet je dat? Of: Hoe geloof je dat?

J.L. Austin, 'Other Minds'

I

Met zijn bekende uitspraak dat het probleem met het socialisme is dat je er te veel avonden aan kwijt bent, herinnerde Oscar Wilde ons eraan dat er misschien altijd dingen zullen zijn waar we meer om geven dan de dingen waar we het meest om geven. En ook dat hoeveel we ook om iets geven, er altijd andere dingen zijn die we willen doen. Dat het socialisme onvermijdelijk inhoudt dat er iets verboden wordt, dat het kan willen dat we te veel opgeven. Zoals bij al onze overtuigingen is er veel dat het uitsluit en veel dat het afwijst. Wat we onszelf ook toestaan, we verbieden onszelf daarmee altijd iets anders. Alle idealen die we nastreven – al onze doelen, ambities en overtuigingen – houden per definitie een beperking in. Dat is ook de zin en het doel ervan. Maar volgens Wilde schuilt in dit doodgewone feit – dat we niet alles kunnen doen, niet alles kunnen geloven, niet iedereen kunnen liefhebben en begeren – een veront- rustend en absurd selectief gebrek aan aandacht. We zijn misschien een beetje al te gretig om de noodzakelij-

ke offers te brengen, misschien verlangen we er wel naar om dingen op te geven. Misschien doen we juist wat we doen vanwege de dingen die we moeten opgeven om het te doen.

Iets wordt mogelijk gemaakt – dat lijkt althans zo, lijkt Wilde te zeggen – door andere dingen onmogelijk te maken, of zelfs ondenkbaar, onvoorstelbaar. En toch zijn er dingen en mensen die ons op een vreemde manier blijven achtervolgen als we ertoe overgehaald zijn om ze buiten te sluiten. Door iets te verbieden maak je het onvergetelijk (kinderen mogen de straat niet oversteken zonder uit te kijken; volwassenen mogen niet te veel aan seks denken, of niet aan de verkeerde soort seks). Op z'n best en op z'n slechtst trekt een verbod de aandacht en is het een garantie voor interesse. Het creëert een obsessie. Ergens in ons achterhoofd moeten we altijd alert zijn op wat ons verboden is, op wat we onszelf verboden hebben. Als we verboden dingen doen, zeggen we vaak dat we ons niet konden beheersen, wat niet wil zeggen dat we ons wel beheersen als we niet-verboden dingen doen. In feite komen we alleen op de gedachte dat we onszelf zouden moeten beheersen doordat we dingen hebben verboden. Onze opvattingen en onze ervaringen van genot lopen door elkaar doordat we ze associëren met beheersing. Dus als we het over niet-verboden genoegens hebben, moeten we beseffen dat we de taal van beheersing, met termen als discipline en straf, niet langer nodig hebben. We kunnen die woorden vergeten. Dat is wat Wilde in 'De criticus als kunstenaar' (1891) bedoelde met: 'We leren mensen hoe zij zich iets

kunnen herinneren, we leren hun nooit hoe zij kunnen groeien.’ Misschien kunnen we mensen niet leren hóe ze kunnen groeien, maar om te kunnen groeien moet je bepaalde dingen kunnen vergeten.

Wilde bedoelde natuurlijk dat het socialisme gevolgen heeft voor het sociale leven. En dat dit impliceert dat we betrokkenheid, overtuigingen, een sterk geloof – en, zou Wilde daaraan toevoegen, moraal en ambities – kunnen gebruiken om onze gedachten in te perken (en onze groei te belemmeren). Alsof er altijd een verleiding of verlangen is om de veelvormigheid van ons genot te vergeten, om ons hedonisme te vereenvoudigen (en te zuiveren) ter wille van traditionele zekerheden. Het vergeten van bepaalde genoegens is een van de vormen die het verwerpen van genot kan aannemen (de vorm die door de psychoanalyse wordt geformaliseerd). Alsof we altijd voor onszelf de wet bepalen en de wet onze aandacht richting geeft (ons vertelt waar we wel of niet naar mogen kijken, naar wie we wel of niet mogen luisteren). Wilde zegt impliciet dat we leren ons alles te herinneren behalve onze genoegens.

En op dat punt komt kunst om de hoek kijken: ‘Alle kunst is immoreel,’ zei Wilde, en daarom kunnen we in de kunst onze echte genoegens terugvinden en alles ontdekken wat de moraal ons dwingt af te wijzen. Het ‘geen enkel standpunt als definitief beschouwen’ van Wilde betekent dat je de verbiedende instanties niet al te serieus neemt, dat je hun voorwaarden niet accepteert. Belangrijke veranderingen in sociale omgangsvormen en moraal – periodes met grote veranderingen

in de persoonlijke of culturele geschiedenis – vragen altijd om een nieuwe invulling van verlangens die voordien verboden waren. Op de een of andere manier wordt het verbod dan minder streng of zelfs een niet-verboden genoeg, en geeft daardoor een ander soort genot. (Het staat ons dan vrij om op allerlei manieren van het eertijds verbodene te genieten en we kunnen ons vrijelijk richten op ‘een nieuwe warboel van potentiële verbanden’, zoals Kathleen Stewart het noemt in *Ordinary Affects*). En sommige verboden genoegens blijven wat ze zijn, verboden, omdat ons leven anders ondraaglijk zou zijn. Maar volgens Wilde zouden we het immorele moeten opzoeken om na te gaan wat we daarbij denken en voelen, en dan verschijnt de kunst op het toneel. We moeten kunnen nadenken en met elkaar kunnen praten over de dingen waaraan we echt plezier beleven en waarom het juist die dingen zijn. We moeten ontdekken of we iets waarvan we móéten genieten, kunnen vervangen door iets waarvan we écht genieten.

Wilde vroeg zich af waarom we zo geïmponeerd worden door verboden genoegens, waarom we er zo moeilijk over doen, oftewel waarom we kennelijk willen dat de moraal ons intimideert en genot ons kwelt, en waarom we zo zwelgen in ons leed als we de gevolgen van onze zelfverloochening ondervinden. Ons leven zou volgens Wilde beter zijn als we maar konden geloven, konden leven alsof zijn uitspraak, ‘esthetiek is hoger dan ethiek... Zelfs een gevoel voor kleur is belangrijker voor de vorming van een individu, dan het gevoel voor goed en kwaad’, klopt. Als we esthetiek boven ethiek

verkiezen zouden we er bijvoorbeeld van kunnen genieten dat we in een wereld leven van onvoorspelbare gevolgen, van wat Bernard Williams ‘moreel toeval’ noemt. Impliciet zei Wilde dat ethiek voorspellend werkt, op een manier die voor de esthetiek niet nodig is; ethiek schrijft voor, wil oorzaken en gevolgen vastleggen. Ze probeert de toekomst te voorspellen. Omdat ze ons vertelt hoe ons leven zou móéten zijn, lijkt het vaak alsof de moraal ons vertelt hoe ons leven écht is (ook al hebben we vaak het gevoel dat het ons niet lukt om te leven zoals ons leven echt is). De personages van Wilde willen dat we ons voorstellen hoe ons leven eruit zou zien als we het verbodene iets minder absoluut zouden opvatten, als het concept verboden genot ons juist aanzet tot denken en ons niet laat ophouden met denken (of praten). Misschien brengt het concept verboden genot wel het slechtste in ons naar boven. Hoe zou ons leven eruitzien als we serieus nemen wat Walter Pater – de vroegere esthetische held van Wilde – in 1866 in zijn essay over Coleridge schreef, dat ‘harde en abstracte zedelijke beginselen zwichten voor een betere inschatting van de subtiliteit en complexiteit van ons leven.’ Dat betekent dus dat de subtiliteit en complexiteit van ons (huidige) leven niet passen bij harde en abstracte zedelijke beginselen.

Wat later de esthetische beweging of het estheticisme in Engeland in de negentiende eeuw zou gaan heten – grofweg het werk van Pater en Wilde en hun bewerkingen van de geschriften van John Ruskin, John Henry Newman en Matthew Arnold en de romantiek die aan

hen voorafging – kunnen we nu onder meer zien als een poging om een geërfd vocabulaire te veranderen, als het zoeken naar een nieuwe manier om te beschrijven wat we doen en laten als we ons aan regels houden (alsof we iets te zeggen zouden hebben over wat we erven en wat we met die erfenis willen doen, die in dit geval bestaat uit een moreel vocabulaire, uit regels en sociale omgangsvormen en de leefwijze die daaruit voortvloeit wanneer ze zeggen dat ze het beste met ons voorhebben). ‘De esthetische beweging,’ schreef David DeLaura in *Hebrew and Hellene in Victorian England*, was ‘een serieuze en respectabele poging om een vol leven mogelijk te maken in een samenleving die, zoals Arnold schreef, steeds sterker beseftte dat het onmetelijke, geërfde “stelsel van instituties, vaststaande feiten, algemeen erkende dogma’s, gewoonten en regels” niet kon voorzien in de behoeften van het moderne leven’. Volgens Arnold probeerden deze late victorianen, zoals hij schreef in zijn essay ‘Democracy’, ‘een intenser besef van hun eigen leven en handelen te krijgen’. Als we de woorden ‘goed’ of ‘juist’ (of ‘heilig’) vervangen door de woorden ‘mooi’, ‘aangenaam’ of ‘stimulerend’ – maar volgens Wilde niet door die andere kandidaten aan het einde van de negentiende eeuw, de woorden ‘nuttig’ of ‘winstgevend’ – in hoeverre zou dat ons leven dan veranderen? Zodra de kracht van een nieuwe beschrijving wordt erkend, behoren woorden als ‘waar’, ‘goed’, ‘juist’, ‘heilig’ – en natuurlijk ‘verboden’ – tot de eerste slachtoffers. Je verandert de conventionele absolute waarden door de conventies te veranderen. Een andere manier

om dit te zeggen – een minder serieuze, wat lossere, pragmatische manier – is: vergeet bepaalde woorden en gebruik in plaats daarvan woorden waaraan je minder gewend bent, en kijk wat er dan gebeurt. Als, zoals Pater schreef, gewoonte een uiting van onvermogen is, moeten we nieuwe gewoonten en andere woorden uitproberen.

II

‘We worden gestraft voor onze weigeringen,’ zegt Lord Henry Wotton in Wildes *Het portret van Dorian Gray* (1891). ‘Iedere impuls die we trachten te onderdrukken blijft in de geest hangen en vergiftigt ons [...] De enige manier om van een verleiding af te komen, is eraan toe te geven.’ De terloopse verwijzing naar *Het huwelijk van hemel en hel* van William Blake (1790) is doelbewust, want Wilde was een enthousiaste lezer van Blake. ‘Hij die begeert maar niet handelt, verwekt de pest.’ Met deze bekende omkeringen van Wilde – ‘We worden gestraft voor onze weigeringen’, ‘de enige manier om van een verleiding af te komen is eraan toe te geven’ – laat hij ons zien dat taal een gebied is waar vrijheid heerst, en die vrijheid laat hij zien als iets waarmee je je kunt vermaken. We worden betoverd, niet door een beeld maar door een formulering, door bepaalde woorden in een bepaalde volgorde. We zaten gevangen in een specifiek taalgebruik (gewoonte kan een belangrijke doder van

genot zijn, verboden of anderszins). De taal die het verbodene formuleert kan het ook anders formuleren: ‘Een waarheid in de kunst,’ schreef Wilde in ‘Het ware masker’ (1891), ‘is dat waarvan het tegendeel ook waar is.’ Zodra we iets op twee manieren zien, beseffen we dat er misschien wel heel veel manieren zijn. Dat is wat Wilde ons wil voorhouden. Wij hebben dingen als een bevel beschouwd die we beter als een suggestie hadden kunnen opvatten; we zochten naar informatie terwijl we misschien liever gevoelens hadden opgeroepen, of vroegen om feiten terwijl impressies heilzamer zouden zijn geweest. Elk concreet vocabulaire zorgt er heimelijk of niet zo heimelijk voor dat de ervaring wordt gemoraliseerd, en is tegelijkertijd een vloek en een zegen, een soort voorschrift. ‘Wilde,’ schrijft zijn biograaf Richard Ellmann, ‘was een moralist en behoorde tot een stroming waarin Blake, Nietzsche en zelfs Freud zijn kompanen waren. Het doel van het leven is niet dat je het eenvoudiger maakt. Omdat onze conflicterende impulsen botsen, omdat onze onderdrukte gevoelens wedijveren met gevoelens die we uiten, omdat onze vaste opvattingen onverwachte barsten vertonen, spelen we diep vanbinnen allemaal toneel.’ Zelfs Ellmann neemt, misschien niet zo verrassend, zijn toevlucht tot wat Wilde het oude vocabulaire noemt: hij noemt Wilde een moralist (Ellmann gebruikt Wildes ‘esthetiek staat boven ethiek’ als motto voor zijn hoofdstuk over Dorian Gray). Maar de traditie waarin Ellmann Wilde plaatst – waarin Harold Bloom hem was voorgegaan – is leerzaam. De overeenkomst tussen deze heel verschillende